

Latvių, estų ir lietuvių dramos postkolonializmo veidrodyje

Benedikts Kalnačs, *Baltijas postkoloniālā drāma. Modernitāte, kolonialisms un postkoloniālisms latviešu, igauņu un lietuvišu dramaturģijā*, Sērija: Salīdzināmā literatūra (Baltijas literatūra), [Rīga:] Latvijas Universitātes Literatūras, folkloras un mākslas institūts, 2011, 272 p., ISBN 978-9934-8209-3-9

Latvijas universiteto Literatūros, folkloro ir meno institutas prieš kelerius metus pradėjo leisti knygų seriją „Lyginamoji literatūra (Baltijos literatūra)“. Pirmoji serijos knyga pasirodė 2008 m. Tai net 1108 puslapių apimties studija *Latviai, estai ir lietuviai: Literatūriniai ir kultūros kontaktai (Latvieši, igauņi un lietuvieši: Literārie un kultūras kontakti)*, parašyta latvių, lietuvių ir estų autorių kolektyvo, turinti papildomą daugiau kaip trijų šimtų puslapių bibliografinės rodyklės tomą. Studijos rengimą koordinavo jos sudarytojas ir vienas autorių Benediktas Kalnačas. Recenzuojamoji Kalnačo monografija *Postkolonijinė Baltijos drama. Modernumas, kolonializmas ir postkolonializmas latvių, estų ir lietuvių dramaturgijoje* yra jau ketvirtas serijos leidinys, kaip pratarmėje prisipažįsta pats autorius, išaugęs iš minėtai studijai *Latviai, estai ir lietuviai: Literatūriniai ir kultūros kontaktai* planuoto, bet nerealizuoto skyriaus (p. 7).

Kalnačas – Latvijoje žinomas dramaturgijos tyrinėtojas, išleidęs daug knygų apie latvių ir Vakarų Europos dramaturgiją. Bene labiausiai minėtinos šios: *Tradicijos ir novatoriškumas Martino Zyverto dramos struktūroje (Tradīcijas un novatorisms Mārtiņa Zīverta drāmas struktūrā, 1998)*, *Po Ibseno ženklų (Ibsena zīmē, 2000)*, *Modernistinė drama Vokietijoje (Modernisma drāma Vācijā, 2002)*, dviomis *Latvių drama (Latviešu drāma, kartu su Viktoru Hausmaniu, 2004, 2006)*. Visiems Kalnačo darbams būdingas išsamumas, nuoseklumas, kryptingumas, latvių literatūrologinės akademinės tradicijos išugdytas interpretacinis santūrumas, sugebėjimas konkretų dramos tekstą žvalgyti plačiame, bet jam adekvačiame dramaturginiame, literatūriniame, teatriniame ir apskritai bendrame

kultūriniam, istoriniam kontekste. Vardijamoji patirtis ryški ir monografijoje *Postkolonijinė Baltijos drama*.

Įvade kaip metodologinį monografijos pagrindą Kalnačas apsibrėžia ir pakomentuoja ne tik postkolonializmą, kurį glaudžiai sieja su nacionalinio identiteto problema, bet lygia greta ir lyginamąją literatūrologiją, kuriai „formaliai“ įpareigoja knygų serijos pavadinimas, o iš esmės – pats monografijos objektas. Lyginamoji literatūrologija monografijoje yra tikslingai orientuojama, atsižvelgiant, pasak autoriaus, į šių dienų tendenciją „literatūros istoriją analizuoti iš regioninės perspektyvos“ (p. 26). Kaip fundamentalus atraminis tokios orientacijos ir tokios perspektyvos pavyzdys pasitelkiama daugiatomė Johno Neubauerio ir Marcelio Cornis-Pope sudaryta Vidurio ir Rytų Europos lyginamoji literatūros istorija¹, kurios siūlomas istorinis modelis yra modifikuojamas pagal Baltijos šalių istorinę patirtį, sukuriant chronologine logika paremtą monografijos struktūrą. Pastaroji yra keturnarė.

Baltijos dramaturgijoje XIX–XXI a. išskiriama keturių „estetinių programų sąveika“: „a) nacionalinio atgimimo judėjimo arba pirminio kolonijinio pasipriešinimo programa XIX a. II pusėje; b) modernumo (*modernitātes*) programa XX a. I pusėje; c) socialistinio realizmo kanono įveikimo arba kolonijinio pasipriešinimo programa XX a. septintuoju–devintuoju dešimtmečiais; d) postkolonijinė programa XX–XXI a. sandūroje“ (p. 27). Daugiausia vietos ir dėmesio monografijoje skiriama antrai ir trečiai programoms, į ketvirtą trumpai teatsigręžiant tik antros knygos dalies epiloge, o pirmos programos atskirai iš viso neaptariant, tik per vieną dramą – Rainio *Ugnį ir naktį* (1905) – palyginant ją su antrąja estetinė programa. Tokiu būdu iš knygos paantraštėje išskirtų ir įvade kaip pagrindinių tyrimo sąvokų atskirai pristatytų bei pakomentuotų *modernumo*, *kolonializmo* ir *postkolonializmo* reiškinių mažiausiai dėmesio susilaukia paskutinytis: manytina, dėl to, kad jo dramų „kraitis“ kukliausias. Tiesa, į minėtą keturnarę struktūrą po modernumo programos neišvengiamai įsiterpia keliolikos puslapių skyrelis apie socialistinio realizmo kanoną ir jo įtaką XX a. antrosios pusės Baltijos šalių dramaturgijai.

Taigi neatskiriamai supinamos postkolonijinė, regioninių lyginamųjų literatūros studijų ir tradicinės literatūros istorijos (šiuo atveju dramaturgijos

1 *History of the Literary Cultures of East-Central Europe. Junctures and Disjunctures in the 19th and 20th Centuries*, ed. John Neubauer and Marcel Cornis-Pope, t. 1–4. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2004–2010.

istorijos) prieigos, lygiavertiškai derinant jų siūlomas klasifikacines-tipologines literatūros strategijas, jų siūlomus kūrinų analizės būdus. Dėl to lygiavertiškumo kiek netikslus atrodo knygos pavadinimas, ypač pirmasis jo sandas (*Postkolonijinė...*), tačiau šį netikslumą gana svariai „kompensuoja“ serijos pavadinimas (*Lyginamoji...*). Tik gal „Terminų rodyklėje“ (p. 225–226) vis dėlto būtų buvę pravartu ir tikslinga lygia greta aiškinti ne vien postkolonializmo, bet ir lyginamosios literatūros analizės terminiją.

Pagrindiniame Kalnačo knygos analizės lauke – 51 drama: 23 latvių, 16 lietuvių ir 12 estų dramų, jų pasirodymo laikas 1905–2004 m. Svarbu pažymėti, kad autorius pademonstruoja tikrai profesionalų ne tik latvių, bet ir lietuvių bei estų dramaturgijos, teatro, literatūros ir kultūros istorijos išmanymą. Pavyzdžiui, jam gerai žinomos peripetijos, susijusios su garsiuoju 1972 m. Juozo Grušo *Barboros Radvilaitės* pastatymu, galima justti, kad dėmesingai išstudijuoti svarbesnieji Jono Lankučio, Aušros Martišiūtės, Redos Pabarčienės, kitų lietuvių dramaturgijos tyrinėtojų darbai, žinomas kultūrinis, istorinis, politinis analizuojamų lietuvių dramų kontekstas ir pan. Beje, ir lietuvių, ir estų dramos cituojamos iš originalų.

Modernumo estetinės programos pradiniu atspirties tašku laikomos trys sritys: folkloras, mitologija ir istorija. Dėl skirtingos Baltijos tautų raidos ir skirtingos jų savivokos pirmosios dvi labiau siejamos su latvių ir estų dramaturgija, trečioji – su lietuvių dramaturgija. Autorius pabrėžia ne tik nacionalinės, bet ir biblinės mitologijos svarbą latvių ir estų dramaturgijai, pakankamai išsamiai analizuodamas dramas bibliniais siužetais: Rainio *Juozapą ir jo brolius* (išsp. 1919, past. 1920) ir Antono Hanseno Tammsaares *Juditą* (par. 1917, išsp. 1921). Tammsaares Juditos paveiksle įžvelgiama „kolonijinės visuomenės metafora“ (p. 69), o Rainio dramoje – latviškos ir (jau!) europietiškos tapatybės sintezė. Visuose poskyrio „Nacionalinės istorijos tema dramaturgijoje“ kūrinuose – ir lietuviškuose (Vincio Krėvės, Balio Sruogos), ir latviškuose (Rainio, Martino Zyverto) – aktualizuojama Lietuvos istorija. Įdomiausia, nors ir kiek kontroversiška, pasirodė Krėvės herojaus Skirgailos interpretacija, gaila, nelabai teišplėtota: „[f]aktiškai jis laikytinas kolonijiniu administratoriumi savo gimtinėje“ (p. 74).

Kaip modernumo estetinės programos pirmojo etapo išdavą Kalnačas mini Baltijos šalių dramaturgijoje įsitvirtinantį „tautinės savimonės sustiprėjimą, identiteto ieškojimus, kurie derėjo su anuometinėmis Vakarų kultūros apraiškomis“, o turint galvoje, „kad identiteto užtvirtinimas moderniam pasaulyje glaudžiai susijęs su kolonijinės patirties įveikimu, esminis faktorius to meto

[XX a. antrojo–trečiojo dešimtmečių – VB] Baltijos dramaturgijoje yra ankstesnišios [suprask: kolonijinės – VB] patirties transformacija“ (p. 81). Tokia „įveikianti transformacija“ sudarė prielaidas suklestėti dar XIX a. antroje pusėje, jos pabaigoje atsiradusiai buitinės komedijos tradicijai, ir Baltijos valstybėse, jos teatruose pradėjo dominuoti Petro Vaičiūno dramų pobūdžio socialinė–kritinė dramaturgija, suinteresuotai, bet pakankamai ironiškai, net satyriškai atsigręžianti į aktualias gyvenamojo meto realijas. Tokios dramaturgijos tipiškais pavyzdžiais Lietuvoje laikoma Vaičiūno pjesė *Tuščios pastangos* (1926), Estijoje – Hugo Raudseppo komedija *Mikumerdai* (1929), o Latvijoje – Julijaus Pétersono komedija *Diplomatai* (1925) ir kelios Andrėjo Upyčio pjesės.

Nauja kolonizacijos banga sąlygojo labai sudėtingas kai kurių dramaturgų asmeninio gyvenimo peripetijas, kurios, pasak Kalnačo, susijusios su „charakteringa Baltijos dramaturgijos tendencija penktojo dešimtmečio pradžioje – atsiribojimu nuo tiesioginio to meto įvykių vaizdavimo“ (p. 96), sukant poetinės dramos (Sruogos *Pavasario giesmė*; par. 1944, išsp. 1957), eksperimentinės–ekspresionistinės dramos (Aleksandro Čako *Matysas, taurių karalius*; rašyta 1942–1943, nebaigta, išsp. 1972) ir pan. keliu. Šis kelias netiesiogiai žymis sugrįžimą į vidinės emigracijos būseną, Baltijos dramai būdingą iki pat paskutinio XX a. dešimtmečio, žinoma, išskyrus tikrųjų emigrantų dramas ir atvirai prosovietines, socialistinio realizmo maniera parašytas dramas, įtvirtinančias vadinamąsias savi-kolonizacijos (*self-colonization*) nuostatas.

Skaitant monografiją kyla įspūdis, kad panašiausiomis paradigmomis – tiek ideologinėmis, tiek estetinėmis – visų trijų šalių drama vystėsi nuo 1944 m., t. y. nuo antrosios sovietų okupacijos pradžios: iš pradžių įtvirtinant dramaturginį socialistinio realizmo kanoną, o vėliau pamažu iš jo įvairiais būdais vaduojantis. Ypač ryškių paralelių būta okupacijos pradžioje: „Lyginant dramaturginius kūrinius, kurie Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje parašyti pirmąjį dešimtmetį po Antrojo pasaulinio karo, ideologinių nuostatų ir siužeto struktūrinių modelių panašumas yra stulbinantis“ (p. 123). Viena tokių ideologinių nuostatų, aki-vaizdžiausiai atskleista latvių dramaturgo Arvydo Grigulio pjesės *Į kurį uostą?* (1945) pristatyme, byloja, kad dramose aiškiai jaučiamas iš savikolonizacinių intencijų kylančio imperinio žvilgsnio dalyvavimas.

Dramaturginį socialistinio realizmo kanoną, kuris monografijoje be liekanos tapatinamas su kolonijiniu kanonu, esą iš dalies padėjęs įveikti „buitinis realizmas“ (*sadzīves reālisms*). Pastarasis siejamas su latvio Gunaro Priedės, esto

Juhano Smuulo ir lietuvių Juozo Grušo bei Kazio Sajos dramaturgine kūryba. Sunkiausia susilaikyti nesiginčijus su autoriumi, kai Sajos *Mamutų medžioklės* (past. 1968, išsp. 1969) ir *Devynbėdžių* (1974) poetikos pagrindu laikomas minėtasis „buitinis realizmas“, tiesa, su išlygomis: sakant, kad į šių dramų poetiką integruoti ir modernizmo poetikos, pavyzdžiui, absurdo elementai. Kaip vėlyvesni ir jau gerokai radikalesni iššūkiai kolonijinei ideologijai vertinamos ir analizuojamos mitologijos, tautosakos ir istorijos pagrindu parašytos dramos. Bene daugiausia dėmesio skiriama garsiajai Paulo-Eeriko Rummo pjesei *Pelenės žaidimas* (past. 1969), Maros Zalytės draminei poemai *Pilnas Maros kambarėlis* (past. 1983) ir draminei Justino Marcinkevičiaus trilogijai, šių ir kitų panašios paradigmos dramų analizę taip apibendrinant:

XX amžiaus antros pusės Baltijos dramaturgijoje paralelinę kolonializmo realybei egzistenciją (*koloniālisma realitātei paralēlu eksistenci*) užtikrino mito ir folkloro elementų integracija ir nacionalinės istorijos motyvų aktualizavimas. Šie bruožai nuo septintojo dešimtmečio pabaigos stebimi estų, lietuvių ir latvių dramose, kuriose prisiliesta ir prie universalių siužetų (mito panaudojimas Paulo-Eeriko Rummo *Pelenės žaidime*), ir prie lokalių tradicinės kultūros motyvų (latvių folkloro aktualizavimas Gunaro Priedės ir Maros Zalytės dramaturgijoje), ir prie istorinės tematikos. Į praeities motyvus septintajame–aštuntajame dešimtmečiais labiausiai atsigręžę lietuvių autoriai; be to, jaučiamas tvirtas Juozo Grušo ir Justino Marcinkevičiaus draminių kūrinių ryšys su Lietuvos nepriklausomybės laikų dramaturgija. (p. 178)

Kaip minėta, palyginti trumpai teapsistojama ties postkolonijine Baltijos drama, jos visuma ryškinama pasitelkus keturis aspektus: 1) postmodernizmo estetikos įtakų; 2) tautinių mitų ir tautinės istorijos pervertinimo; 3) dialogo su kolonijiniu diskursu; 4) globalaus ir lokalaus identiteto sąsąją. Lietuviškajai dramaturgijai šiuo atveju „atstovauja“ viena drama – Mariaus Ivaškevičiaus pjese *Madagaskaras* (2004), daugiausia siejama su antruoju aspektu ir pagrįstai bei produktyviai lyginama su Maros Zalytės pjese *Tobago!* (2001).

Netgi suinteresuotam lietuvių skaitytojui palyginti sunkiai prieinama kita-kalbė kitoje šalyje leista knyga, ypač jei joje gvildenamos kokios nors lituanistinės realijos, recenzentą įpareigoja labiau ar mažiau išsamiam referatyvumui, kurio buvo stengtasi laikytis. Tačiau neatleidžia nuo pareigos bent trumpai išsakyti savo nuomonę, pastabas.

Manyčiau, kad pasirinktasis „monografinis“ dramų pristatymas ir analizavimas, pateikiamas pirmiausia net grafiškai paryškinant pristatomo kūrinio autorių, pavadinimą, tikrai nėra optimalus. Išskirtųjų „estetinių programų“ ypatybės, mano nuomone, daug geriau atskleistų aspektinė analizė, kuri leistų kalbėti apie kelias dramas vienu metu, žinoma, kiekviename skyriuje pasirinkus reikiamą tas dramas vienijantį „pjūvį“. Nes dabar kartais kyla įspūdis, kad kai kurios dramos knygoje analizuojamos tarytum „autonomiškai“ – atribojus nuo apsibrėžtosios problematikos, paliekant sąsajas su ta problematika brėžti pačiam skaitytojui. Dėl tokio „autonomiškumo“ vienu kitu kartu pernelyg išsamiai, nemotyvuotai išsamiai pristatomas vienos ar kitos dramos siužetas. Pažintine prasme, pavyzdžiui, man, neišmanančiam estų dramaturgijos, gal tai nėra blogai, bet vis dėlto tokie išplėtoti siužeto pristatymai kiek ardo monografijos vientisumo įspūdį.

Kartais norėtusi ne tokių aptakių ir labiau iš postkolonijinės metodologijos išaugančių išvadų ir apibendrinimų, kadangi dabar kai kuriais atvejais išvados ir apibendrinimai primena veikiau ne monografinį, nors ir keliasaspektį, darbą, bet akademinę lyginamąją literatūros (dramaturgijos) istoriją. Tiesa, solidžią ir patikimą istoriją, pratęsiančią, plėtojančią ir vienos literatūros rūšies požiūriu nepaprastai pagilinančią tą tyrimų paradigmą, kuri, mano manymu, buvo pradėta čekų literatūrologo Radegasto Paroleko knygoje *Lyginamoji Baltijos literatūrų istorija: Nuo seniausių laikų iki dabar (Srovnávací dějiny Baltických literatur: Od nejstarších dob do současnosti, 1978)*.

Baigiant svarbiausia pažymėti, kad Benediktas Kalnačas, pateikdamas reljefingą latvių, estų ir lietuvių dramaturgijos panoramą, viena vertus, užčiuopia ir analitiškai atskleidžia svarbiausias bendras kolonijines ir postkolonijines Baltijos dramos raidos tendencijas XX–XXI a., kita vertus, visoms trims nacionalinėms dramaturgijos mokykloms atveria naujų kontekstų, vadinasi, ir kitokio dramų perskaitymo perspektyvą.